

Извънредното положение – залози: *Pro* Агамбен

Антоанета Колева

Антоанета Колева е директор на Издателска къща КХ – Критика и Хуманизъм (от 1995 досега), специализирана в хуманитарни и социални науки, член на Международния алианс на независимите издатели. Философ по образование, специализирала съвременна френска философия, превод, издателски мениджмънт във Франция, Великобритания, Чехия и др. Превела над 25 тома френска хуманитаристика (М. Фуко, Ж. Делюз и Ф. Гатари, М. Бланшо, Ж. Дерида и др.п.), автор на текстове на български, английски, френски и немски, основно върху интелектуалното наследство на М. Фуко и върху издаването на елитна хуманитаристика. Адрес за кореспонденция: kx@kx-publishing.org, antoanetakoleva@abv.bg

Този текст е отглас от участието ми в онлайн дискусиата „Какво означава извънредно положение?“, с която Културният център на Софийски университет на 15.04.2020 г. откри своята поредица онлайн събития „Новото значение на старите неща“. Тъй като съм представител на българския издател на Джорджо Агамбен, Издателска къща КХ – Критика и Хуманизъм, който е включително, и в случая най-важно, издател и на книгата му „Ното sacer II.1. Извънредното положение“, тук ще застана именно в неговата перспектива, на която и без това лично съм убеден привърженик.

Извънредно положение е онова, за което всички добихме емпиричен опит през последните два месеца в контекста на пандемия от COVID-19: така би казал здравият разум. Оттук насетне най-много, което би понечил, е да постави под въпрос обосноваването или необосноваването на извънредното положение в хоризонта на размера на биологичната заплаха към телата ни – обоснованост или необоснованост както на самото му въвеждане (т.е. базира[ше] ли се то на крайна необходимост?), така и на конкретните форми, в които то се въплъти (т.е. има[ше] ли пропорционалност на мерките?). В общи линии именно в това поле на всекидневна емпирия, медицинско-научна (не)информираност и (квази)юридическа терминология пребивава и досега огромният дял от публичния разговор по темата.

Само че процесите, в които сме участници и на които сме свидетели, могат да се окажат прозорец към и увеличително стъкло за много по-интересни просветления, ако решим да превъртаме рефлексивната перспектива към тях (и да ги мислим ту като тема, ту като средство за мислене на други теми). За тази цел е добре да слезем едно ниво по-дълбоко и да поставим под въпрос понятия, които най-често остават непокътнати в масовия публичен разговор: (1) понятието „социално дистанциране“ – защото този феномен има огромен потенциал да започне да променя или дори да е сигнал за вече променяща се форма-на-[социален]-живот; (2) още по-базисно: самото понятие „извънредно положение“, което огромната част от хората приеха като саморазбиращата се мъглявост на „онова, в което живеем, защото така се наложи (ни беше наложено)“. Което пък предполага да се потърси кои са намиращите се на наше разположение теоретични аналитики на „извънредното положение“ и дали те изобщо са все още актуални. Тези питання могат да се окажат просветляващи за процеси, а може би за тенденции, които иначе не бихме забелязали; така че, ако опитаем „да си направим лимонада от лимона“, който ситуацията ни поднесе, можем да кажем на това

ниво: възможно е в момента да получаваме по-пряка, по-добра видимост към някои аспекти на това накъде сме се запътили като общества.

Сред авторите от различни полета – теоретици, писатели, практики – които преизобилно говорят по темата (лично опитах да проследя десетки на достъпните за мен езици, но осъзнавам, че вероятно всъщност са хиляди; и че случващото се днес, по интензитета на рефлексивната енергия, която поражда, и по силата, с която променя обществото пред очите ни, може да се сравни вероятно единствено с феномена тероризъм), малцина обсъждат тъкмо същината на понятието „извънредно положение“. Но ако вземем за критерий каква връзка правят между случващото се и неговите последици в широк културен (цивилизационен) план, ще видим, че сред тях, общо взето, се очертават три типа позиции (стига да се ограничим в наблюдението си до най-изтъкнатите световни имена в социалните и хуманитарните науки): (1) такива, които смятат, че с пандемията и свързаните с нея национални¹ извънредни положения не се е случило нищо уникално и от това следователно няма да последва нищо особено (тук бих поставила например Ален Бадиу с текста му от 26 март²); (2) втори тип позиции, които все още не виждат налична промяна, но имат голяма надежда случилото се тепърва да промени, и то радикално и спасително за човечеството, определени манталитетни режими и социални поведения (тук бих посочила например Бруно Латур, който в текст от 29 март дори дава практически съвети как да започне това; или пък бодриярианецът Франко (Бифо) Берарди, който още на 4 март каза, че може би нашето изправяне пред общ „невидим враг“ ще породи носталгия по изгубената социална солидарност и работа за пре-създаването ѝ); (3) и трети тип наблюдатели, които диагностицират знаци на вече течаща промяна с вероятно далеч отиващи последици – сред тях е именно, а може би на първо място, италианският философ Джорджо Агамбен. Неговите реакции на случващото се, уви, в повечето случаи бяха сведени от коментаторите само до първия му текст по повод пандемията, от края на февруари 2020³, макар че след него той написа няколко забележителни кратки текста, които са

¹ Ясното излизане на националната държава на авансцената на извънредните мерки е отделна огромна тема и последиците на този феномен вероятно тепърва ще наблюдаваме.

² Посочвам дати на текстовете, защото ми се струва, че живеем във време на небивало мисловно **ускорение** (противно на **забавянето** на всички други обичайни аспекти на живота, свързано със затварянето и дистанцирането ни едни от други); под мисловно ускорение имам предвид бързата загуба на актуалност на анализи и позиции, които „остаряват“ ако не с дни, то буквално със седмици.

³ Впрочем сред известните философи съвсем не само Агамбен започна с тезата за прекалеността, несъответствието на взетите мерки спрямо епидемията в началните ѝ размери. Такава е позицията

несравнимо по-важни според мен и които лично смятам за досега най-задълбоченото и философски най-перспективното диагностициране на настоящето⁴. Втората констатация относно реакциите спрямо анализите на Агамбен е, че уви, в твърде малко случаи те бяха четени в контекста на неговата, ако не велика, то поне великолепна книга „Номо sacer II.1: Извънредното положение“. Тя трябва да бъде основна референция на всяко днешно обсъждане на темата.

Крачка встрани: Всъщност, ако трябва плътно да следваме нашето българско настояще, би трябвало вече да обсъждаме що е „извънредна епидемична обстановка“ и какво например е нейното отношение с „извънредно положение“. В момента нашето всекидневие се ръководи от нея, тя е приета с решение на Министерския съвет и, да отбележим това, е акт на изпълнителната власт, не закон – още едно потвърждение на класическия белег номер едно на „извънредното положение“ според традицията на теорията му, кулминираща при Агамбен. При него се управлява чрез актове на изпълнителната власт, а не чрез закони на законодателната власт, както повелява демократичното разделение на властите, с което последното де факто е поставено под въпрос, а със самото това – и демокрацията като негово възплъщение (т.е. наличие е отпадане на разграничението между демокрация и диктатура). Този правителствен акт⁵ насочва към уреждане на „излизането от“ извънредно положение (макар че не се знае дали ще е последната стъпка на връщане към „старата нормалност“, ако такова връщане изобщо се случи); но той също така де факто удължава извънредното положение, макар и чрез рязко смекчаване на мерките и действията, свързани с него. Впрочем местното извънредно положение също бе регулирано от специален Закон за мерките и действията по време на извънредното положение от 24 март 2020, който „безгрижно“ (в очите на наблюдатели неюристи като мен) не направи опит да

например на П. Слотердаjk, който не я е променил от 18 март насам: според него единственото, което изниква от тази болест, и то по крайно нелиберален начин, е призракът на „преоткрития ред“.

⁴ „Заразата“ (11 март), „Пояснения“ (17 март), „Разсъждения за чумата“ (27 март), „Социалното дистанциране“ (6 април), „Един въпрос“ (14 април), „Нови разсъждения“ (22 април), „За истинното и лъжливото“ (28 април), „Медицината като религия“ (2 май), „Биосигурност и политика“ (11 май).

⁵ Като последен реверанс към българския контекст нека отбележим, за улеснение на един потенциален по-отдалечен във времето читател, че държавният глава оспорва пред Конституционния съд това решение на Министерския съвет за обявяване на извънредна епидемична обстановка (325 от 14.05.2020) и въвежданите с него изменения в Закона за здравето: оспорва самото ѝ обявяване от Министерския съвет, липсата на краен срок за продължителността ѝ, формалните критерии за преценка на опасността за живота и здравето на хората и непропорционалното ограничаване на техните конституционни права (sic!). Няма как да не се сетим, и по този, а и по много други поводи, за Агамбеновото предупреждение, че извънредното положение носи риска за изгубване на правната идентичност на индивида.

дефинира самото извънредно положение, вероятно имплицитно опирайки се на няколкото негови бегли споменавания, но без определения, в Конституцията ни.

Ала нека се върнем именно към споменатото и най-важно според мен внимание към понятията; като в случая, пак да повтора, Агамбен е не просто полезен, а незаобиколим. Книгата му за извънредното положение беше издадена на български преди около година⁶, без, естествено, някой да подозира, че съвсем скоро ще се изправим пред де юре „извънредно положение“, което ще я направи подръчен ориентир – най-малкото сбор идеи, без който не би трябвало да може да мине никоя хуманитарно-социална рефлексия над случващото се. В едно интервю във френския вестник „Льо Монд“ от края на март Агамбен казва, че COVID-19 епидемията ясно ни показва, че „извънредното положение е станало нормално състояние“. Нормално състояние на управляването. Ще добавим: ако досега то е било тук де факто, все по-интензивно, макар и трудно забележимо, сега, макар и за кратко (но всъщност за кратко ли?), то засъществува вече и де юре, т.е. ясно видимо, но и ясно осветяващо (осветяващо какво?). Всъщност това е една от основните тези на книгата: превръщането на извънредното положение от изключение (извънредност и изключение са синоними) в де факто правило на управляването изобщо. Тезата, разбира се, се опира теоретично върху един щрих у Бенямин, а исторически – върху богат материал от XX в., най-вече след Първата световна война.

Впрочем тук очевидно сме на ниво, различно от всекидневния здрав разум: самото подзаглавие на книгата специфицира „извънредното положение“ не като временна мярка, а като *парадигма на управлението*, и то доминираща в демокрациите от западен тип в съвременния свят. С това някак напускаме, да кажем така, лесния за разбиране и всекидневна употреба пласт от идеите на Агамбен, за да се насочим към най-интересното в аналитиката му (преднамерено не я наричам теория), свързано с използване на феномена „извънредно положение“ за изводи относно състоянието и посоката на нашия тип общества. (Именно това процедиране на Агамбен – да се операционализира „извънредното положение“ за по-мощни изводи – също е актуално употребимо!)

Казано свръхкратко, „Homo sacer II.1: Извънредното положение“ изследва отношението „политика (политически факт, *човешки живот*) / право (ред)“. Във

⁶ Тя съчетава обхватни исторически систематизации по темата, но най-вече оригинална работа със самото понятие, опряна върху теоретици като Карл Шмит (заедно с цяла плеяда юристи, разбира се), но и върху философски идеи на Хана Аренд (за революцията и авторитета), Валтер Бенямин (за историята и насието, вж. *Кайрос*, С., 2014) и Жак Дерида (с анализа му на силата-на-закон).

въпросното отношение извънредното положение се оказва границата помежду им, някак опит за придаване на „правна форма на лишеното от правна форма [живот]“ и в този смисъл – диспозитив за захващане на правото (реда) за живота (политическия факт), в което е и биополитическото му значение.⁷ Как става това захващане? Чрез собственото, на правото, суспендиране (именно „извънредното положение“) – като предварително условие за дефиниране на отношението между двете: политика/право, живот/ред. В тази своеобразна топография извънредното положение постепенно се придвижва в анализа на Агамбен от „граница“, „праг“ между живота и реда към зона на неразличимост между двете и оттам – до символ на една „празнота“ откъм право/закон, която празнота именно е самото, да кажем така, условие за възможност на правото/закон. Нека опростим това, за да успеем да го употребим в настоящето: какво се случва със самото „извънредно положение“ като, по дефиниция, прекратяване на действието на правото в името на спасяване на живота? В какво се превръщат действията, практиките ни, когато увиснат в юридическа празнота, каквато би трябвало да бъде „чистото“ извънредно положение? И защо властовата „битка“ за това празно място, т.е. за тази аномия (отсъствие на „нормално право“) се превръща в битка за политическото?

Тази посока на мисли, пак повтарям, излиза далеч извън всекидневното. Но не можем ли да обърнем перспективата и да употребим нашето днешно извънредно всекидневие като средство, като повече светлина за обглеждане на ситуацията ни на човешки същества? Можем. Точно тук се подреждат диагнозите, а бих казала и прогнозите, на Агамбен от неотдавнашните му текстове, диагнози и прогнози за тенденциите в съвременното общество:

- ✓ Извънредните средства, каквито въвеждат различните управляващи днес, сочат към един по-обхватен експеримент, който пък очертава нова парадигма на управление: биосигурността. Нейната ефективност надхвърля всички познати форми на управление в политическата история по силата си да отнема свободи: например все по-съществена част от политическите стратегии става т.нар. „здравен терор“. И ние неизбежно се питаме, подтикнати от Агамбен: как

⁷ Разбира се, това е понятието на Мишел Фуко; да не забравяме, че основната дияря, в която стъпва Агамбен, са именно анализите на късния Фуко.

неусетно едно фундаментално благо като здравето се е превърнало в средство за управляване, за власт?⁸

- ✓ Нов модел на политика започва да прозира през „социалното дистанциране“, евфемизма, целящ да избегне грубостта на термина „затваряне“ и сочещ според Агамбен предстоящия ни принцип на организация на обществото.
- ✓ Оформящата се опасност да загубим едно фундаментално право, което всъщност не е записано в никоя конституция – правото на истина (от което се отказваме, оставяйки се безкритично в ръцете на власти от различен порядък). Ако оставим настрана сложния, чутовен спор по въпроса „що е истина?“, можем поне да си дадем сметка днес, през увеличителната лупа на извънредното положение, за предупреждението на Агамбен, че човечеството вероятно навлиза във фаза от своята история, в която истината бива сведена до „момент в движението на неистината“.
- ✓ Встъпването в „края на света на буржоазните демокрации, основани на права, парламенти и разделение на властите“ и отправянето към една нова форма на деспотизъм, по-лош от познатите ни тоталитаризми и характеризирани с всепроникващ контрол (неизбежно е да си припомним предупрежденията на Делюз по темата!), както и безгласното ни приемане на всякакви ограничения на индивидуалните свободи с оглед на „публичното здраве“.

Няма как да не признаем, че тази *horror* картина на неподвижния индивид, затворен у дома, скован от страха за живота си и безпрекословно подчинен на общите мерки за предпазването му, който именно поради тази своя неподвижност е по-лесен за управляване – картина, осветена ярко и ускорена от днешните събития, – не би се харесала почти никому. Тя е доста далеч от перверзничкия уют на, да кажем условно така, средната класа, затворена в уютните си домове с интернет, пълни банкови сметки и пълни хладилници. Това казваме ние, но Агамбен ще ни каже, че всъщност плашещо е не настоящето, а онова, което ще го последва.

⁸ По време на онлайн дискусиата ни зрител зададе въпрос, останал неотговорен и увиснал като привидно смешен, но всъщност ужасно сериозен по политическите си импликации: „Имам ли право да откажа да се лекувам от COVID-19 и дори да поискам да се заразя с вируса?“. Този въпрос застава още по-симптоматично във връзка с една от разпоредбите на настоящата българска „извънредна епидемична обстановка“ (със заповед на министъра на здравеопазването от РД 01-264/14.05.2020, според която на задължително (sic!) хоспитализиране подлежат всички заразени с вируса над 60-годишни граждани, независимо от клиничната им картина (т.е. вкл. напълно безсимптомни). Това вече отправя към огромната тема за правата и извънредното положение, в случая – по нажежените граници между биоетика и извънредно положение.

Както е ясно, Агамбеновият модус на разсъждаване за извънредното положение ясно сочи една по-цялостна загриженост за съдбата на човешкото общество. Доколкото, жертвайки всичко в името на биосигурността, все така може да продължи да бъде наричано пълноценно човешко? Дали една абстрактна здравна сигурност може да компенсира евентуалното загубване на любовта, приятелството, на отношенията помежду ни, преминаващи през сетивността – т.е. бих казала, на всичко онова, което Мос, Дерида, а и мнозина други по различни начини са описвали като единствените останали извън сферата на... пазарната размяна? Т.е. дали днешната ситуация не оголва, освен всичко друго, и един бавен процес на окончателно завладяване от икономическото и на последните останали островчета на „неикономическост“? Този въпрос обаче би ни изпратил в радикално друга посока. Така или иначе за Агамбен – и за готовите да мислят в подобен дух – днешната извънредност, предизвикана от биологична заплаха (утре тя може да бъде предизвикана от екологична), може да се смята за лаборатория, в която се подготвят нови политически и социални структури.

Ето в това непрекъснато движение и смяна на перспективите (всекидневно-цивилизационно, здраворазумно-теоретично), в променянето на отношението към извънредното положение като към обект на мислене и като към средство за мислене на други обекти, в непрекъснатото движение от генерални към конкретни контексти виждам запазващата се до днес, буквално до днес, евристичност на Агамбеновите позиции. Дори параноидният интерпретатор да би могъл да го заподозре в прекалено силен импулс да вижда винаги нарастваща воля за власт у нейните агенти и агенции – воля за експанзия у „самата нея“, защото така трябва да говорим, ако ще сме верни на Фукоянския стандарт за мисленето на властта като принципно „без-агентна“, – дори тогава Агамбен въоръжава с добри инструменти онази неизбежна рефлексивност, която придружава дори всекидневните ни индивидуални практики. Да не говорим за теоретичнорефлексивните.

Но зад всеки разговор за етически, правен, политически, културен, цивилизационен, ако щем, аспект на търкалящата се лавина, в която живеем, опитвайки се да я възпираме и оформяме, винаги се крие и всъщност изскача нещо незаобиколимо: **психичното**. Загледани в голия живот и оцеляването, абдикирали от права и свободи в името на запазването му, несъзнателно предаващи се на и без това де факто възшестващото извънредно положение, влизащи „от криза в криза“, от ситуация на несигурност в ситуация на несигурност, дочуваме как глухо се задейства една мощна и често забравяна „спирачка“. Точно онази, която може да удари най-рязко и

най-властно да спре хода на случващото се: капацитетът на психичните ни апарати, психичният ни потенциал. Много вероятно е нашите психоспособности да бъдат надхвърлени (а вече вероятно се надхвърлят?) от непрекъснатото влизане във и излизане от – ако не де юре, то де факто – извънредни положения, т.е. ситуации на криза, несигурност. В едно интервю преди няколко години Хартмут Роза, теоретикът на ускоряването, каза, че структурите на индивидуалното психе и на личността не могат да останат непокътнати от ускоряването; така че възниква въпросът какво количество социално ускоряване (нека реинтерпретираме: каква несигурност и страх) са способни да изтърпят индивидите, преди да се сринат. Ако пробваме да съчетаем в този конкретен пункт Агамбен и Роза, можем да попитаме: Дали не е вярно, че ако нещо може да сложи край на този настоящ режим (чрез извънредни положения) на все по-силна мобилизация чрез страх в името на оцеляването, в името на някакво непрекъснато отлагано спокойствие и сигурност, то това е именно изчерпването на индивидуалната психична енергия. Дали, както попита още в края на февруари Франко (Бифо) Берарди, един психоепидемичен вирус не се е породил от физическия? Дали наистина „един семиотичен вирус в психосферата“ не блокира „абстрактното функциониране на [социалната] система чрез отстраняване на телата“? В привидно огромната грижа само за тях, бихме добавили ние.